

Toplumsal Barış ve Dönüştürücü Adalet

Sivil Toplum Örgütleri için Çerçeve Notu

14.07.2026, İzmir

Giriş

2015 yılında Birleşmiş Milletlere üye 193 ülke tarafından kabul edilen Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ya da 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi, aşırı yoksulluğu sona erdirmeye, eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadele ve iklim değişikliğini düzeltme temel hedefleri etrafında şekillenmiştir. Bu çerçeve notu, SKA 16 (Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar) ve SKA 5 (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği) başta olmak üzere, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin toplumsal barış, kapsayıcılık ve geçiş dönemi adaleti ile ilişkisini ele almakta ve sürdürülebilir kalkınmanın barış, toplumsal cinsiyet eşitliği, adalete erişim ve hiç kimsenin geride bırakılmaması ilkeleriyle birlikte düşünülebileceğini savunmaktadır. Ancak bu çerçeve notunun yaklaşımı, SKA çerçevesini bir başlangıç noktası olarak almakla birlikte, onun sınırlılıklarını, içsel çelişkilerini ve dönüştürücü potansiyelinin önündeki yapısal engelleri de eleştirel bir perspektifle tartışmaya açmaktadır.

Türkiye'de barışı konuşmak, öncelikle Kürt sorununun çözümü ile tüm dışlanmış grupların tanınmasını ve toplumsal yaşama katılımını içeren bütüncül bir çerçevede düşünmeyi gerektirir. Barış süreci, toplumun tüm kesimlerinin eşit yurttaşlar olarak tanınması, adalete erişimi ve toplumsal yaşama tam katılımı ekseninde ele alınmalıdır. Ancak Türkiye'de barış tartışmaları devlet-merkezli ve güvenlik odaklı bir çerçeveye sıkıştırılmaya çalışılmaktadır. Mevcut kurumsal yaklaşımların büyük bir kısmı, meselenin kök nedenlerine, kimlik ve dil haklarına, yerel demokrasiye ve geçmişle yüzleşmeye dair açık, bağlayıcı ve dönüştürücü bir perspektif içermemektedir. Geçmişin travmalarıyla yüzleşmekten kaçınılması, toplumsal hafızada biriken öfke ve güvensizliğin her seferinde yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Oysa geçmişle yüzleşmek, yalnızca mağdurlara adalet sağlamak için değil, aynı zamanda toplumun geleceğe güvenle bakabilmesi ve barışı içselleştirebilmesi için de vazgeçilmez bir koşuldur.

Barış ve Sürdürülebilir Kalkınma: Eleştirel Bir Okuma

Sürdürülebilir kalkınma, toplumsal, ekolojik, ekonomik, mekânsal ve kültürel boyutları olan çok katmanlı bir kavramdır. Kalkınma hakkı, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik hakların tam anlamıyla kullanılabilirdiği, insan hakları ve özgürlüğün tam anlamıyla sağlandığı koşulları gerektirmektedir. BM Kalkınma Hakkı Deklarasyonu (1986) devletleri bu hakkın kullanılmasının önündeki engelleri kaldırmakla yükümlü kılmaktadır. On yedi amaç ve 169 hedeften oluşan 2030 Gündemi, kalkınmanın yalnızca ekonomik büyümeden ibaret olmadığını, sosyal adalet, çevresel sürdürülebilirlik ve barışın kalkınmanın ayrılmaz parçaları olduğunu vurgulamaktadır. Binyıl Kalkınma Hedeflerinden (2000-2015) farklı olarak, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları-SKA (2015-2030), sürdürülebilir kalkınmanın ancak barışın sağlanmasıyla mümkün olacağı fikri temel alınarak hazırlanmıştır. 2030 Gündemi, şiddet ve çatışma ile kalkınma arasındaki etkileşimi yoksulluk, açlık, yapısal eşitsizlikler ve ekonomik istikrar bağlamında ele almakta ve toplumsal cinsiyet eşitliğini adil, barışçıl ve kapsayıcı bir toplumun temel göstergesi olarak kabul etmektedir.

SKA 16, sürdürülebilir kalkınmanın diğer tüm hedeflerinin temelini oluşturur. SKA 16'nın alt hedefleri arasında her düzeyde şiddetin ve şiddete bağlı ölüm oranlarının önemli ölçüde azaltılması, çocukların istismar, sömürü, kaçakçılık ve şiddetten korunması, hukukun üstünlüğünün ve herkes için adalete eşit erişimin sağlanması, yolsuzluğun ve rüşvetin önemli ölçüde azaltılması, her düzeyde etkili, hesap verebilir ve şeffaf kurumların oluşturulması, karar alma süreçlerinde kapsayıcı ve katılımcı mekanizmaların sağlanması ve yasadışı finansal ve silah akışlarının önemli ölçüde azaltılması yer almaktadır. Ancak bu hedeflere ulaşılmasının

önünde, SKA çerçevesinin yeterince hesaba katmadığı yapısal bariyerler bulunmaktadır. Bu bariyerler yalnızca küresel ölçekte değil, Türkiye ve Ortadoğu özelinde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Türkiye'deki Kürt meselesi, on yıllardır süregelen çatışmalar, faili meçhul cinayetler, zorunlu göçler ve kültürel hakların bastırılmasıyla derinleşmiş bir yapısal eşitsizlik örneğidir. Öte yandan, Ortadoğu'daki savaş ve istikrarsızlık, bu tabloyu daha da karmaşıklştırmaktadır. Suriye, Irak, Filistin, Lübnan, İran ve daha geniş bölgede devam eden silahlı çatışmalar kitlesel yerinden edilmelere ve özellikle çocuklar, kadınlar ve LGBTİ+ler açısından insani krizlere yol açmaktadır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2000 yılı 1325 sayılı kararı, kadınların barış ve güvenlik alanlarındaki eşitsiz katılımına ilk defa işaret etmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu karar ve SKA 5, silahlı çatışmalar ve şiddetin kadınlar ve kız çocukları üzerindeki etkilerine, kadınların barışın sağlanmasındaki rolüne, barış ve çatışma çözümü süreçlerinin toplumsal cinsiyet boyutuna dikkat çekerek, kadınların çatışmaların önlenmesi, yönetilmesi ve çözülmesiyle ilgili ulusal, bölgesel ve uluslararası kurum ve mekanizmalarda, tüm karar alma düzeylerinde daha fazla temsil edilmelerini amaçlamaktadır.

Bu normatif çerçeve, kadınları çoğu zaman homojen bir kategori olarak ele alma, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini diğer eşitsizlik biçimlerinden (sınıf, etnisite, din, yaş, cinsel yönelim) soyutlama ve evrenselci varsayımları yeniden üretme riskini taşımaktadır. Çatışma durumlarında standart biçimde erkeği fail, kadını da kurban olarak ele alan yaklaşımlar yerine, farklı sınıf, etnisite, inanç ve yaş grubu mensubu olan kadın, erkek ve LGBTİ+lerin çatışmalardan etkilenme biçimlerinin farklılaştığını gören ve toplumsal onarım mekanizmalarını bu kesişimsel gerçeklik üzerinden inşa eden bir anlayışın benimsenmesi gerekmektedir. Kadınların şiddeti üretme ve yeniden üretme kapasiteleri, bazı erkek gruplarına has kırılğanlıklar, kaynaklara erişimdeki sınıfsal ve etnik eşitsizlikler ile cinsel şiddetin sadece kadın ve kız çocuklarını hedef almadığı gerçeği asla göz ardı edilmemelidir. BM Güvenlik Konseyi 2106 sayılı kararı, cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet mağduru erkeklere ilk kez değinmesi bakımından önemli bir adımdır.

Küresel krizlerin ve çatışmaların arttığı, otoriter rejimlerin güç kazandığı ve uluslararası insan hakları normlarının erozyona uğradığı günümüz koşullarında, SKA'nın neoliberal kalkınma paradigmasıyla kurduğu ilişki ile yerel adalet taleplerine ve dönüştürücü alternatiflere ne ölçüde alan açtığı eleştirel biçimde değerlendirilmelidir. Kapitalizm ve ataerki, militarist ve baskıcı güç ilişkileri, sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim döngüsü, sömürgeci miras, insan hakları savunucularına yönelik baskı ve ihlaller ile uluslararası finans kurumlarının dayattığı neoliberal politikalar, SKA çerçevesinin yeterince hesaba katmadığı yapısal bariyerlerdir. Uluslararası toplumun bölgedeki insan hakları ihlallerine karşı sergilediği tutum ve cezasızlık kültürü gibi unsurlar otoriter rejimleri cesaretlendirmekte ve demokratik hak taleplerini görünmez kılmaktadır.

Geçiş Dönemi Adaleti: Yapısal Eşitsizliklerin Dönüşümü Olarak Barış İnşası

Barış inşası ve geçiş dönemi adaleti literatürü, uzun yıllar boyunca çatışma sonrası dönemlere ve resmî devlet mekanizmalarına odaklanmıştır. Ancak çatışmaların giderek uzadığı, çatışma ve barış arasındaki sınırların belirsizleştiği günümüzde, bu yaklaşımın yetersiz kaldığı açıktır. Birleşmiş Milletler'in tanımına göre geçiş dönemi adaleti, toplumların büyük ölçekli geçmiş suistimallerin mirasıyla yüzleşme çabalarıyla ilişkili süreç ve mekanizmaların tamamıdır. Bu mekanizmalar, yargısal ve yargısal olmayan süreçleri, bireysel kovuşturmaları, tazminatları, hakikat arayışını, kurumsal reformu ve kamu görevlilerinin tasfiyesi gibi uygulamaları içerir.

Geçiş dönemi adaleti yalnızca çatışma sonrası dönemlere özgü bir araç değil, sivil toplumun yön verdiği sürdürülebilir barış ve demokratik dönüşümün temel mekanizmalarından biri olarak değerlendirilmelidir. Türkiye özelinde düşünüldüğünde, geçiş dönemi adaleti mekanizmaları henüz ciddiyetle tartışılmamış, bugüne kadar devlet eliyle hayata geçirilmemiş, sivil toplumun bu alandaki çabaları ise yeterli siyasi destekten yoksun kalmıştır.

Geçiş dönemi adaleti, otoriter rejimlerden ya da silahlı çatışma ortamlarından demokratik düzene geçişte başvurulacak hukuki ve idari mekanizmaların ötesinde, daha derinlikli ve kapsayıcı bir toplumsal inşa sürecine işaret etmektedir. Bu perspektif, adaleti yalnızca geçmişteki ihlallerin cezalandırılması veya mağduriyetin tazminiyle sınırlamayıp, kalıcı barışın önkoşulu olarak şiddeti besleyen yapısal eşitsizliklerin dönüştürülmesini merkeze almaktadır. Başka bir ifadeyle, geçiş dönemi adaleti ancak mağdurların ihtiyaçlarını, yerel dinamikleri ve toplumsal hafızayı dikkate alan, aynı zamanda eğitimden sağlığa, kamusal hizmetlere erişimden sivil alanın demokratikleşmesine kadar uzanan geniş bir yelpazede yapısal iyileştirmeleri hedefleyen çok boyutlu bir strateji olarak tasarlandığında anlam kazanır. Ortadoğu bağlamında ise geçiş dönemi adaleti, bölgesel düzeyde ele alınması gereken daha da karmaşık bir mesele haline gelmektedir. Bölgede yaşanan insan hakları ihlalleri, katliamlar, kimyasal silah saldırıları ve kitlesel yerinden edilmeler, bölgesel bir hakikat ve adalet mekanizmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu bağlamda, aşağıda incelenecek olan uluslararası deneyimlerin ortaya koyduğu gibi sivil toplumun ve taban hareketlerinin barış çabalarına dâhil edilmesi, dönüştürücü adalet anlayışının hayata geçirilmesinin en önemli politik güvencesidir. Ancak bu örnekler, Türkiye ve Ortadoğu bağlamında dikkatle yorumlanmalıdır. Çünkü her toplumun kendi tarihsel dinamikleri, adalet anlayışları ve örgütlenme kültürü, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Uluslararası standartlar ve deneyimler yol gösterici olabilir, ancak yerel dinamikleri, toplumsal hafızayı ve mağdurların özgül taleplerini merkeze almayan mekanizmalar, barışı getirmek yerine mevcut eşitsizlikleri yeniden üretme riski taşır.

Kapsayıcı Barış ve Dönüştürücü Adalet

Liberal ve batı merkezli barış modelleri çerçevesinde 1990'lardan itibaren yürütülen barış operasyonları, çoğunlukla iktidar sahipleri arasında yapılan pazarlıklara sıkıştırılmış, toplumun geri kalanı pasif seyirci konumuna indirgenmiştir. Fakat farklı toplumsal kesimlerin özgül mağduriyetlerinin ve taleplerinin görünürlük kazanması için özel çaba sarf edilmeden barış inşası mümkün olmamaktadır. Kadın hareketleri, yerli hakları mücadeleleri, anti-ırkçı örgütlenmeler ve çevre adaleti aktivizmi, barışın toplumsal cinsiyet körü, etnisite körü ve sınıf körü bir perspektifle ele alınamayacağını ortaya koymuş ve şiddetin sadece silahlarla değil, dil, kültür, toprak ve kimlik üzerinden de uygulandığını göstermiştir. Bu modeller, çatışmaların kökenindeki yapısal eşitsizlikleri, şiddeti, adalet taleplerini ve tarihsel travmaları göz ardı ettiği için barış dönemleri kısa süreli olmuş ve bu anlayış çoğu zaman yeni çatışmalara yol açmıştır. Türkiye'deki barış girişimlerinin de benzer bir kaderi paylaşması, kapsayıcılık eksikliğinin ve temel hak taleplerinin sürecin dışına itilmesinin sonucudur. Bu nedenle barış, şiddeti üreten toplumsal yapıyla ve bilgi rejimleriyle yüzleşmeyi gerektirir.

Kapsayıcı barış, silahlı aktörlerin ve bürokrasinin yanında kadınların, gençlerin, etnik ve dini azınlıkların, yerel toplulukların, sivil toplumun ve mağdurların katılımını esas alan, toplumsal cinsiyet eşitliğinden ekonomik adalete ve tarihsel yüzleşmeye uzanan çok boyutlu bir dönüşüm sürecidir. Bu yaklaşım, iktidar ilişkilerinin yeniden müzakere edildiği ve karar alma mekanizmalarının çeşitlendirildiği bir siyasal ve toplumsal alan öngörür. Suriye, Irak, Lübnan

ve diğ er bölge ülkelerindeki deneyimler, mezhepsel ve etnik grupları dışlayan barış modellerinin kısa ömürlü olduğunu ve toplumsal uzlaşının derinleşmesini engellediğini göstermiştir. Türkiye bağlamında bu, farklı toplumsal kesimlerin eşit yurttaşlar olarak tanınmasını, kültürel ve dil haklarının güvence altına alınmasını ve karar alma mekanizmalarına etkin katılımlarını zorunlu kılar. Bununla birlikte, dekolonyal perspektif bu kapsayıcılık anlayışını eleştirel biçimde yeniden düşünmeye çağırır. Bu bakış açısına göre mesele katılımın hangi bilgi, iktidar ve meşruiyet  er evesi içinde tanımlandığıdır.

Mevcut barış modellerinin temel epistemolojik zaafiyetlerinden biri, çatışma mağdurlarını ya edilgen kurbanlar ya da homojen bir "mağdur" kategorisine indirgeyerek, onların siyasi failliğini ve çelişkili pratiklerini gözden ka ırmalarıdır. Mağdur ve fail arasında keskin ve değişmez bir ayrıma dayanan bu ikilikler, çatışma mağdurlarının karmaşık siyasi failliğini anlamakta yetersiz kalmaktadır. Kürt kadın hareketi, bu bağlamda hem çatışmanın mağduru hem de barışın aktif öznesi olarak önemli bir örnek teşkil etmektedir. Toplumsal gerçeklik, faillik ve mağduriyetin birbirini dışlayan kutuplar olmadığını, aksine i  i e geçmiş, çelişkili ve bağlamsal kategoriler olduğunu ortaya koymaktadır. Bireyler ve topluluklar, aynı anda hem şiddetin failleri hem de mağdurları olabilmekte, çatışma süreçlerinde iş birliği ve direniş, uzlaş ve intikam, suskunluk ve tanıklık arasında gidip gelen çok katmanlı konumlar alabilmektedirler. Dolayısıyla bireylerin/toplulukların failliği, aşkın ve değişmez bir özellik olarak değil, toplumsal ilişkiler içinde inşa edilen, sürekli müzakere edilen ve iktidar dinamikleriyle şekillenen bir pratiktir.

Liberal hukuk ve insan hakları söylemi çerçevesinde "mağdur olmak", çoğu zaman evrenselleştirilmiş bir acı repertuarına uygun biçimde konuşmayı, uluslararası tanınırlık için belirli bir travma anlatısını çok defalar performe etmeyi gerektirir. Oysa barış süreçlerinde faillik meselesini merkeze almak, mağdurları yalnızca tanıklık etmeye veya tazminat almaya çağırılan pasif özneler olarak değil, kendi geleceklerini inşa eden, karar alma süreçlerine katılan ve barışın normatif içeriğini belirleyen aktif siyasi aktörler olarak görmeyi gerektirir. Bu yaklaşım, barışı yukarıdan aşağıya dikte edilen bir yönetimsellik projesi olmaktan çıkarıp, aşağıdan yukarıya, çoğulcu ve katılımcı bir toplumsal inşa sürecine dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Toplumsal inşa süreçleri aynı zamanda değerlerin, normların ve kimliklerin yeniden üretildiği, sorgulandığı ve dönüştürüldüğü temel zeminlerdir. Bu bağlamda liberal evrensellik anlayışlarıyla olduğu kadar yereli otomatik olarak daha özgürleştirici veya daha otantik gören anlayışlarla da mesafeyi korumak ve yerelin kendi içindeki iktidar ilişkilerini de sürekli sorgulayarak ilerlemek önemlidir. Türkiye ve Ortadoğu bağlamında bu, yerel dinamiklerin ve geleneksel uzlaş mekanizmalarının eleştirel bir gözle değerlendirilmesini, bunların otomatik olarak dönüştürücü veya adil sayılmamasını gerektirir.

Kapsayıcı barış anlayışı, geçiş dönemi adaletinin dönüştürücü boyutlarını hayata geçirebilecek kapsamlı bir stratejik  er eve sunmaktadır. Ancak geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının (hakikat komisyonları, tazminatlar, yargısal reformlar) tek başına yeterli olmadığını, bu mekanizmaların mevcut iktidar ilişkilerini yeniden üretebildiğini ve yapısal şiddeti dönüştürmekte yetersiz kaldığını belirtmek gerekir. Dönüştürücü adalet, geçiş dönemi adaletinin sınırlarını aşarak ihlalleri mümkün kılan ekonomik, toplumsal ve kültürel eşitizlikleri de dönüştürmeyi hedefler. Bu yaklaşım, adaleti hukuki mekanizmalarla sınırlamak yerine toplumsal ilişkilerin ve g   dağılımının yeniden inşa edildiği uzun erimli bir siyasal süreç olarak ele alır. Ortadoğu bağlamında bu, yalnızca bireysel cezalandırma mekanizmalarını değil, aynı zamanda bölgedeki mezhepsel ve etnik ayrımcılığı besleyen yapısal faktörlerin dönüşümünü de hedefleyen bir anlayışı gerektirir. Dekolonyal perspektiften bakıldığında, dönüştürücü adaletin en kıymetli yanı, adalet kavramını  oğullaştırmasıdır. Bu da mağdurları yalnızca tanıklık etmesi gereken veya tazminat bekleyen pasif özneler olmaktan çıkarıp,

adaletin içeriğini belirleyen, kendi ihtiyaçlarını ve çözüm yollarını tanımlayan aktif bilgi üreticileri olarak görmemizi mümkün kılar. Bu perspektif, “uzlaşmanın” sınırlarını aşındırarak iktidarın, bilginin ve kimliklerin yeniden dağıtıldığı, en çok dışlananların dahi kendi adalet tanımını ve gelecek tahayyülünü sürece dâhil edebildiği çoğulcu bir toplumsal sözleşmenin inşasını tahayyül edebilmemizi sağlar.

Uluslararası Deneyimler: Kapsayıcı Barış ve Dönüştürücü Adalet Uygulamaları

Uluslararası deneyimler, sivil toplumun ve taban hareketlerinin sürece katılımının barışın toplumsal meşruiyetini ve kalıcılığını güçlendirdiğini göstermektedir. Bu çerçevede, Kolombiya’daki 2016 Barış Anlaşması, kadın örgütlerinin sistematik, örgütlü ve etkin katılımının en çarpıcı örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Müzakere sürecinde ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen kadın hareketleri, mağdurların doğrudan deneyimlerini ve taleplerini Havana’daki masaya taşımayı başarmış, 60 temsilciden oluşan heyet kadınların yanı sıra Afro-Kolombiyalı ve yerli toplulukları da temsil ederek anlaşmanın kesişimsel kapsayıcılığını güvence altına almıştır. Kolombiya örneği, kadınların ve marjinalleştirilmiş grupların barış süreçlerine katılımının simgesel bir nitelik taşımadığını, aksine anlaşmanın normatif içeriğini ve uygulanabilirlik kapasitesini doğrudan biçimlendirdiğini, kadın örgütlerinin uluslararası ağlar ve dayanışma mekanizmalarıyla kurduğu stratejik iş birliklerinin belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Nijerya’da Stand to End Rape Initiative (STER), toplumsal cinsiyet temelli şiddetle mücadelede sivil toplumun dönüştürücü potansiyelinin güçlü bir yansıması olarak öne çıkmaktadır. Kurucusu Oluwaseun Ayodeji Osowobi öncülüğünde STER, mağdurlara yönelik hukuki ve psikososyal destek sunmuş, toplumsal farkındalık kampanyaları, politika savunuculuğu ve eğitim programları aracılığıyla şiddetin önlenmesine dönük bütüncül bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu model, sivil toplumun tabandan gelen hareketlerle ulusal ve uluslararası savunuculuk faaliyetlerini birleştirerek yapısal dönüşümü hedefleyen çok katmanlı bir strateji izleyebileceğini ortaya koymaktadır.

Brezilya’da ODARA- Instituto da Mulher Negra (Siyah Kadın Enstitüsü), ırk ve cinsiyet temelli eşitsizliklerin kesişimsel doğasını merkeze alan önemli bir sivil toplum kuruluşu olarak dikkat çekmektedir. Genel koordinatörü Valdecir Nascimento öncülüğünde yürütülen programlar, farklı toplumsal gruplardan kadınların siyasi katılımını, ekonomik güçlenmesini ve haklara erişimini desteklemiş ve toplumsal cinsiyet eşitliği ve ırk temelli ayrımcılığın önlenmesi konularında ulusal ve uluslararası mecralarda etkin bir savunuculuk gerçekleştirmektedir. ODARA deneyimi, barış ve adalet politikalarının kesişimsel eşitsizlikleri dikkate almadan kapsayıcı olamayacağını göstermektedir.

Kenya’da 2007-2008 seçimlerinde süregiden çatışmaların ardından sivil toplum örgütleri ve yerel topluluklar, topluluk temelli barış komiteleri aracılığıyla kalıcı barışın inşasında kritik işlevler üstlenmiştir. Kenya Ulusal Diyalog ve Uzlaşma Süreci, resmi müzakere mekanizmalarının sivil toplumun yürüttüğü diyalog ve uzlaşma çalışmalarını tanımasını ve bu iki mekanizmanın bütünleşmesini sağlamıştır. Kenya İnsan Hakları Komisyonu, Kenya Ulusal Kiliseler Konseyi ve köy barış komiteleri gibi aktörler, özellikle kırsal ve marjinalleştirilmiş bölgelerde Hakikat, Adalet ve Uzlaşma Komisyonu’na tanıklık toplama konusunda hayati destek sağlamış, Graça Machel liderliğindeki arabuluculuk ekibi ise kadınların barış sürecine etkin katılımını mümkün kılmıştır. Bu noktada Barış ve Adalet İçin Kibera Kadınları gibi yerel kadın örgütleri, toplumsal uzlaşma ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadelede öncü roller üstlenmiştir.

Guatemala'daki barış süreci, yerli halkların ve sivil toplumun müzakerelere sistematik katılımının başarılı örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Maya aktivistlerinin kapasite geliştirme ve eğitim çalışmaları, Guatemala Barış Anlaşmaları'nın yerli haklarına ilişkin maddelerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Sivil toplum örgütleri ise anlaşmanın uygulanmasını izlemek ve yerli toplulukların haklarını gözetmek üzere sürekli bir savunuculuk ve izleme mekanizması tesis etmiştir. Bu deneyim, sivil toplumun barış anlaşmasının imzalanmasından sonraki uygulama sürecinde de kritik bir denetleyici ve yönlendirici aktör olarak varlığını sürdürmesi gerektiğini açıkça göstermektedir.

Güney Afrika'da Khulumani Destek Grubu, Apartheid şiddetinin mağdurlarını örgütleyerek Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu sürecine katılımlarını sağlamış ve sürecin mağdur merkezli karakterini korumasına önemli katkı sunmuştur. Grup, mağdurlara hukuki desteğin yanı sıra tanıklık sürecinin psikososyal etkileriyle başa çıkabilmeleri için de kapsamlı bir destek sunmuştur. Ayrıca komisyon tavsiyelerinin hayata geçirilmesi, özellikle tazminat sürecinin takibi konusunda ısrarlı bir savunuculuk yürüterek sivil toplumun hesap verebilirlik ve adalet taleplerini canlı tutmadaki hayati işlevini ortaya koymuştur.

Tunus'ta Jasmine Vakfı, devrim sonrası dönemde gençlerin karar alma süreçlerine katılımını teşvik etmek ve kamu kurumlarını hesap verebilir kılmak amacıyla faaliyet gösteren önemli bir sivil toplum kuruluşudur. Kurucuları Intissar Kherigi ve Dr. Tasnim Chirchi öncülüğünde yürütülen programlar, gençlerin yerel yönetişime katılımını ve politika yapımında söz sahibi olmasını desteklemekte, özellikle Tunus'un iç bölgelerinde kurulan gençlik merkezleri ve diyalog platformları aracılığıyla gençlerin yerel kalkınma planlarının özne aktörleri haline gelmesine olanak tanımaktadır. Bu örnek, geçiş dönemlerinde gençliğin yalnızca bir hedef grup olarak değil, aynı zamanda politik süreçlerin aktif öznelere olarak kurgulanmasının demokratik derinleşme açısından taşıdığı stratejik önemi vurgulamaktadır.

Barış Kültürü İnşasında Türkiye'de Sivil Toplum: Dönüştürücü Bir Rolün İmkânları ve Sınırları

Sivil toplumun barış inşasına katkısının en stratejik ve dönüştürücü boyutu barış kültürünün inşası ve yaygınlaştırılmasıdır. Bu sivil toplumun hem kendi varlığı hem de müdahil olduğu çalışma alanları bağlamında toplumsal bir sorumluluktur. Sivil toplumun aşağıdan örgütlenme kapasitesi, gönüllülük deneyimi ve çok farklı toplumsal gruplarla ve uluslararası/bölgesel ağlarla doğrudan ilişki içinde olması oldukça önemlidir. Türkiye'deki sivil toplum, resmi anlatının dışında kalan çok sesli bir toplumsal hafıza inşa etme potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyel, devletin güvenlik odaklı politikaları, siyasi kutuplaşma, fon yetersizliği ve sivil alanın daralması gibi engellerle sürekli olarak sınırlanmaktadır.

Sivil toplum, barış kültürünü inşa etmek ve yaygınlaştırmak için çok katmanlı ve birbirini besleyen stratejik boyutlarda faaliyet gösterebilir. Bu boyutların ilki ve belki de en temeli, zihniyet dönüşümü ve barış pedagojisi alanıdır. Sivil toplum, yaygın eğitim programları, atölye çalışmaları, seminerler ve kampanyalar aracılığıyla, toplumun resmî ve tek taraflı tarih anlatılarının ötesine geçen çok sesli bir tarih bilinci geliştirmesine katkı sunar. Sözlü tarih projeleri, arşiv çalışmaları ve anı derlemeleriyle geleceğin daha çoğulcu bir temel üzerine inşa edilmesini mümkün kılar. Ayrıca, ayrıştırıcı, düşmanlaştırıcı ve ötekileştirici dil kalıplarının farkına varılması ve bunların yerine tanıyıcı ve ilişkisel bir dilin inşa edilmesi için medya izleme, dil atölyeleri ve kamu spotlarıyla nefret söylemine karşı mücadele eder, barışçıl bir kamusal dilin norm haline gelmesine katkı sunar.

Barış kültürü, kolektif hafızanın özenli, onarıcı ve dönüştürücü bir biçimde ele alınmasını gerektirir. Sivil toplum, insan hakları ihlallerini belgeleyerek ve görünür kılarak toplumsal hakikatin oluşmasına katkı sağlar. Bununla birlikte sivil toplum, farklı grupların bir araya gelerek geçmiş çatışmaları, travmaları ve öfkeyi güvenli ve yapıcı bir biçimde konuşabilecekleri diyalog zeminleri oluşturur. Ayrıca, Türkiye'deki sivil toplumun Ortadoğu'daki savaş mağdurlarıyla dayanışma içinde olması ve bölgesel barış ağlarının inşasına katkı sunması, barış kültürünün sınır ötesi boyutunu güçlendirecektir.

Sivil aktörler bir arada yaşamın örgütlenmesi için çeşitli mekanizmalar kurar. Farklı toplulukların bir araya gelebileceği, birbirinin kültürel pratiklerini, dilini, inancını ve yaşam biçimini tanıyabileceği kültür merkezleri, sanat atölyeleri, çok dilli kütüphaneler, toplum merkezleri ve festivaller gibi ortak kamusal alanlar yaratır. Nefret söylemini ve düşmanlaştırmayı teşhir eden, bunların yerine tanıyıcı ve yapıcı bir iletişim biçimini teşvik eden kampanyalar yürütür. Ayrıca, barış kültürü ekonomik ilişkilerin de dönüşümünü gerektirdiğinden, sivil toplum farklı topluluklardan üreticileri ve tüketicileri bir araya getiren kooperatifler, ortak üretim atölyeleri ve ekonomik dayanışma ağları kurarak, ekonomik eşitsizliklerin azaltılmasına ve farklı kesimler arasında dayanışma ve güven ilişkilerinin geliştirilmesine katkı sunar.

Sanat, barış kültürünün inşasında farklı deneyimlerin görünürlük kazanmasını, toplumsal hafızanın çoğullaşmasını ve farklı gruplar arasında diyalog zeminlerinin oluşmasını sağlayan güçlü bir araçtır. Sergiler, film gösterimleri, tiyatro, konserler, korolar, edebiyat, video çalışmaları ve dijital içerikler aracılığıyla geçmişin deneyimleri, dışlanmış anlatılar ve adalet talepleri kamusal alana taşınabilir. Türkiye'de farklı dillerde üretilen sanat çalışmaları, barış kültürünün çoğulcu temellerini güçlendirme potansiyeline sahiptir. Ancak bu çalışmalar, sıklıkla sansür, kriminalizasyon ve fon yetersizliği gibi engellerle karşılaşmaktadır. Suriye ve Irak'taki savaşın kültürel mirası yok etmesine karşı, sivil toplumun sanat aracılığıyla hafıza ve direniş pratiklerini görünür kılma çabaları, bölgesel barış kültürünün inşasında da belirleyici bir rol oynayabilir. Bu tür yaratıcı pratikler hem geçmişle yüzleşme süreçlerine katkı sunar hem de farklı toplumsal kesimlerin birbirlerinin deneyimlerini anlamasını ve ortak bir gelecek tahayyülü geliştirmesini mümkün kılar.

Sivil toplum, barış kültürünü yalnızca belirli projeler ve etkinliklerle sınırlı tutmayıp, onu toplumun geneline yaymayı, kalıcı ve sürdürülebilir kılmayı hedeflemelidir. Araştırma raporları, politika belgeleri, akademik yayınlar, kamuya açık forumlar ve medya içerikleri aracılığıyla barış kültürünün gelişimine katkı sunar. Farklı şehirlerde, farklı topluluklarda ve farklı alanlarda barış kültürü çalışması yapan örgütleri ve gönüllüleri bir araya getiren ağlar oluşturur. Bu ağlar, deneyim paylaşımı, yatay öğrenme, ortak kampanya ve savunuculuk faaliyetleri ve dayanışma mekanizmaları aracılığıyla barış kültürü çalışmalarının daha örgütlü ve etkili olmasını sağlar. Barış kültürü taleplerini siyasi aktörlere, kamuoyuna ve uluslararası topluma taşır. Türkiye'deki sivil toplum ağlarının, Ortadoğu ve Avrupa'daki barış ağlarıyla kuracağı dayanışma ilişkileri hem ulusal hem de bölgesel düzeyde barış kültürünün güçlenmesine katkı sunacaktır.

Barış kültürü inşasında sivil toplumun kritik rolü ne kadar vurgulansa da bu rolün niteliğini ve sürdürülebilirliğini belirleyecek bazı risk alanları bulunmaktadır. Sivil toplum homojen ve uyumlu bir alan değildir. Türkiye'de sivil toplumun siyasi kutuplaşmadan derinden etkilenmesi, örgütler arasındaki iş birliğini zorlaştırmakta, ortak barış taleplerinin dile getirilmesini engellemektedir. Farklı örgütler arasında ortak çalışma platformları, diyalog zeminleri, ortak kampanyalar ve dayanışma ağları geliştirilmesi için çaba gösterilmelidir.

Donörler genellikle hızlı sonuç alınan, ölçülebilir çıktılar üreten ve belirli bir proje döngüsü içinde raporlanabilir faaliyetleri tercih ederken, barış kültürü inşası yavaş, dolaylı, bazen görünmez ve ölçülemez biçimde ilerleyen, süreklilik gerektiren uzun erimli bir süreçtir. Bu durum, sivil toplumu dönüşümden ziyade görünürlüğe odaklanmaya itebilir.

Temsiliyet bağlamında da mağdurları tekrar pasifleştirme, onları kendi adlarına konuşan aktörlere bağımlı kılma riskini bertaraf etmek için sivil toplum, sözcülükten ziyade özneliği teşvik etme rolünü benimsemelidir. Mağdurların, ezilen grupların ve toplulukların kendi adlarına konuşabilmeleri, kendi kararlarını alabilmeleri ve kendi eylemlerini örgütleyebilmeleri ve güçlenmeleri için gerekli alanı, araçları, kaynakları ve güven ortamını sağlamalıdır.

Barış kültürü inşasında sivil toplum, olanaklar ve riskler bağlamında çok daha bilinçli, ilkeli, stratejik ve etkili bir biçimde hareket etmek zorundadır. Kendi pratiklerini, stratejilerini ve ilişkilerini düzenli olarak değerlendiren ve özeleştiriyi kurumsal bir kültür haline getiren sivil toplum, barış kültürü mesajlarının güvenilirliğini ve meşruiyetini artırır. Bunun yanı sıra, sivil toplum çok sesliliği ve çeşitliliği kurumsallaştırmak için araçlar geliştirmelidir. Uluslararası barış inşası literatüründen, farklı bölgelerden deneyimleri ve dersleri yakından takip etmeli ve bunları kendi bağlamına özgü ihtiyaçlar çerçevesinde yerel kategoriler, yerel bilgi üretim biçimleri, yerel adalet anlayışları ve yerel örgütlenme kültürü ile eleştirel bir diyalog içinde değerlendirmelidir. Barış kültürü bütüncül çerçevede ele alınmalı, nesiller arası aktarım ve süreklilik mekanizmaları geliştirilmelidir. Barış kültürü, bir kuşaktan diğerine aktarılmayı ve her yeni kuşak tarafından yeniden yorumlanmayı, sahiplenilmeyi ve dönüştürülmeyi gerektirir. Türkiye'de genç kuşakların barış kültürü çalışmalarına aktif katılımı, dijital platformlar aracılığıyla yeni anlatılar üretmesi ve toplumsal hafızayı kendi dilleriyle yeniden yorumlaması, barış kültürünün sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir.

Özetle sivil toplum kendini, barış kültürü inşasının yalnızca bir aracı veya uygulayıcısı olarak değil barış kültürünün öznesi, yaratıcısı, eleştirel bilinci ve sürekli dönüşen aktörü olarak yeniden tahayyül edebilmelidir. Türkiye gibi derin çatışma ve kutuplaşma dinamiklerinin yaşandığı, aynı zamanda Ortadoğu'daki savaşların doğrudan etkilerinin hissedildiği bir coğrafyada, sivil toplumun bu özne konumunu güçlendirmesi, bölgesel barış ve dayanışma için vazgeçilmez bir koşuldur. Bu bağlamda barış kültürünü bir yaşam pratiği ve ortaklaşa üretim olarak kavramak oldukça önemlidir.